

EVALD FLISAR

Spomini na sedanjost, 4

Nikoli si nisem mislil, da se bo moja fotografija kdaj pojavila na naslovni strani Slovenskih novic, še manj, da bo tik ob njej pisalo »Na koncu je posiljevalca praskala že kar s svinčnikom«. Iz tega je bilo mogoče sklepati, da je slovenski pisatelj skušal posiliti nedolžno mladenko (kot da mu ne bi zadostovalo, da s svojim pisanjem že leta posiljuje množice bralcev), mladenka (s prirojenim talentom za kritičarko) pa mu je v samoobrambi iztrgala orodje njegove obrti (svinčnik) in ga obrnila proti njemu. Fotografija pisatelja ni puščala nobenega dvoma o njegovi »zločinski« naravi: bil je neobrit, neostrižen, v očeh pa mu je motno žarel kljubovalen ogenj.

Šele pozornejši bralec je lahko ugotovil, da se zgodba o posilstvu nanaša na nekoga drugega, fotografija pa prikazuje predsednika Društva slovenskih pisateljev, ki je sam postal žrtev posilstva: kolegi, ki se niso strinjali z njegovo ponovno predsedniško kandidaturo, so mu po pošti poslali iz Mladine iztrgano fotografijo vrvi, zavozlane v zanko za obešanje, z napisom »Don't do it«. Za povrh je kandidata, ki bi v resnici mnogo raje dvanajst ur na dan pomival posodo, kot da še enkrat kandidira za vodstveno funkcijo v društvu, domov poklical neznanec in mu povedal: »Če boš še kandidiral, te čaka krogla.«

Razplet zadeve je splošno znan: stari in novi predsednik je preživel smrtno grožnje, vendar je kljub temu žrtev (tokrat svoje nepopustljivosti). Ne kaže mu zameriti, če se bo nekaj časa še spraševal: kaj pa je meni tega treba bilo? Vzporedno si bo postavljaj še nekaj drugih vprašanj, takšnih, ki ne zadevajo zgolj njegove ujetosti v funkcijo, ki bi se je najraje znebil, ampak kulturo duha, namembnost pisateljske organizacije, moralno-etično razsulo v duhovnem jedru slovenske družbe in agresivnost generacije, ki ne trka na vrata, ampak jih skuša vreči s tečajev.

Zakaj so vodilni člani »neodvisnega odbora« (ki so bili motor in pilot kampanje za prevzem vodstvenih funkcij v društvu) ignorirali moja večkratna sporočila, da sem v upravnem odboru njihov največji, če ne kar edini prijatelj, tako rekoč njihov trojanski konj? Zakaj mi niso hoteli verjeti, da jim želim pomagati pri njihovih prizadevanjih za prodor v vodstvene strukture društva? Zakaj so zlorabljali mojo pripravljenost, da se – ob nasprotovanju marsikaterega uglednega člana – z njimi dogovorim za kompromisno rešitev?

Zakaj so potem, ko je dogovor bil sklenjen in so dobili neskončno več, kot bi smeli pričakovati, vse skupaj minirali z anonimno nezaupnico, ki je prvič nedvoumno pokazala, da so njihovi pravi cilji drugačni od deklariranih? So nemara mislili, da imajo opravka z naivnežem, ki ga bodo z nepričakovano potezo v zadnjem trenutku matirali?

Če ostanem pri šahovski metaforiki (nekateri med njimi so baje šahovski mojstri), je bila to amatersko odigrana partija. Preveč je bilo pretvarjanja, ultimativ, pogojevanj, namernega razširjanja neresnic in slepe zagledanosti v svoj prav. Vendar naj bo tako. Morala zgodbe bi lahko bila, da se intrigantske lumparije splačajo samo, če poleg drugih napak ne narediš še najhujše: da namreč svojega naravnega zaveznika načrtno ali nehote spremeniš v nasprotnika, potem pa tega nasprotnika podcenjuješ.

V resnici so mnogo pomembnejše druge stvari, na katere ne najdem odgovora. Zakaj, recimo, je tako malo članov izrazilo svoje ogorčenje ali vsaj osuplost, ko so bile smrtne grožnje novica dneva? Celo marsikateri od tistih, ki tako radi spregovorijo o gnilobi v družbi, so se – previdno, skoraj kot da bi čakali na izid? – distancirali od očitne gnilobe v društvenih vrstah. In zakaj so se ravno tisti z največjem ogorčenjem čudili, da mediji nočejo objaviti društvene izjave (podpisane skupaj z Literaturo in Novo revijo) o nesprejemljivosti ruske agresije v Čečeniji? Kakšno moralno težo pa lahko ima izjava društva, katerega člani drug drugega obmetavajo z blatom in se nazadnje v boju za oblast poslužijo celo smrtnih groženj?

Vse to je neskončno žalostno, žalostno, žalostno ... Črv, ki razkraja etično jedro sedanje slovenske družbe (buldožerski odnos do ovir, oportunitizem, zahrbtna akcija namesto argumentov in dogovora, grupaštvo, osebne zame-re, ki jih ne preseže niti skupni interes), se je končno zaril tudi v tkivo organizacije, ki je nekoč in naj bi še predstavljala vodilno silo civilne družbe. Bojim se, da bo trajalo kar nekaj časa, preden se bo Društvu slovenskih pisateljev povrnil ugled, ki mu ga je skupina »neodvisnikov« pometla pod mizo, kot da je kup nepotrebnih smeti. Vsaj toliko časa, dokler ne pride do sporazuma (ali končnega obračuna) med tistimi, ki si pisatelja tudi v sedanji družbi še predstavljajo kot prosvetljskega razumnika, in onimi, ki se zavzemajo za realizem in pragmatizem, predvsem pa za trženje svojih literarnih izdelkov. Odgovor mora biti nekje v sredini, v delotvornem soglasju, v kompromisu.

Življenje v sredini

Toda ali ni to nezdrava, nenačelna beseda? Verbinčev *Slovar tujk* pojasnjuje, da je kompromis prvotno pomenil sporazum, privolitev sprtih strank, da se podredita razsodbi tretjega, in da ima dva figurativna pomena: »dogovor, dosežen z obojestranskim popuščanjem« in »poravnava, izravnava razlik, srednja pot (često na račun načel)«. Kompromisar pa ima po Verbincu samo pejorativni pomen: nenačelnež, omahljivec, sporazumar.

Iz tega bi lahko sklepali, da kompromis ne more biti nič dobrega in da tudi v najboljšem primeru ni več kot izhod v sili. Uveljavitev lastne volje in lastnih načel na račun volje in načel drugega se nam prikazuje kot nekaj vrednejšega od kompromisa. Preprosto rečeno, ljubše nam je, da zmagamo, tudi za ceno poraza, kot da bi upoštevali še voljo drugih in odstopili od svojih načel vsaj toliko, da bi ustvarili prostor za nekaj novega, morda presežnega. Seveda pa cena brezkompromisnega odnosa do kompromisa ni samo ta, da je nekdo poražen, kadar zmagamo (ali pa smo poraženi mi, kadar zmagajo drugi), ampak tudi trajno stanje konflikta, na katerega smo obsojeni, dokler nas je strah popustiti.

V stanju prepirljive napetosti, ki označuje naše medsebojne odnose in je osnovna barva naše splošne, ne le politične stvarnosti, smo postali tako samoljubni in trmasti, da nam je ljubša celo Pirova zmaga kot pameten kompromis. Pogosto sploh ne vemo več, za kaj se borimo, razen da se borimo proti tistim, ki se ne strinjajo z nami. Prepričan sem, da obstaja boljša varianta medsebojnih odnosov. Če nočemo živeti v svetu, ki spominja na šolsko dvorišče, kjer ima sredi kričavega suvanja in prerivanja zadnjo besedo zmeraj največji in najbolj nasilen pobalin, nam ne more pomagati nič drugega kot priznanje, da je zmaga prenekaterikrat večja, če je porazdeljena med vse, ki so se zanjo borili, in da niso redke priložnosti, ko postanemo močnejši s popuščanjem kot z nasprotovanjem.

Se potegujem za oportunitizem, za mevžarstvo in torej za nekaj nežlahtnega? Tudi med vojno, bo kdo porekel, so nekateri delali kompromise – z okupatorjem, in tistim pravimo izdajalci. Toda stvari se nam prikazujejo kot črno-bele samo, dokler ostanemo infantilno prepričani, da so načela, predvsem pa naša načela narejena iz zlahtne kovine, ki ne more nikdar zarjaveti. Načelna prožnost je vse kaj drugega kot nenačelnost. Življenje se prehitro izteka, da bi ga zapravljal z dokazovanjem, kako imam zmeraj in povsod prav. Časa imam dovolj le za to, da skušam odkriti, kaj je prav in kaj je res. To pa zmeraj vsebuje tudi možnost, da se motim, in dolžnost, da morebitno zmoto priznam.

V tem pogledu sem nekako drugačen od večine ljudi. Drugačen zato, ker v nasprotju z večino nimam trdnih prepričanj. S tem nočem reči, da so moje misli brez intelektualne ostrine ali da imam prazno glavo. A vse bolj se mi razodeva, da sem v letih klatenja po svetu in opravljanja različnih poklicev postal zakrknjen sredinar (sredinež, sredinkovec?). Opredeljujem se proti ekstremnim stališčem in mnenjem, hkrati pa skušam že kar nagonsko otopiti vsa protislovja in ustvariti sintezo celo iz diametralnih nasprotij.

Seveda nisem edini sredinar na svetu, kar nekaj nas je. Smo pa v morju človeštva komaj opazna manjšina. Večini ljudi je – in to me nikdar ne bo nehalo čuditi – večina stvari povsem jasna. Kadar koli se pojavi vprašanje, ali so za ali proti, so za ali proti brez najmanjšega dvoma o pravilnosti svojih stališč. Sodim med tiste, ki na takšna vprašanja zmeraj odgovorijo,

da morajo še razmisliti, saj stvar ni preprosta, ker je odvisna od situacije in konteksta. Na prvi pogled se zdi, da si s takšno neodločnostjo zgolj želimo ohraniti odprte možnosti za umik, in res nam odločneži dostikrat očitajo oportunizem in mevžarstvo. Po splošnem mnenju si namreč odrasel in mož šele potem, ko znaš glasno reči da ali ne in ko točno veš, kje stojiš.

Kako naj vem, kje stojim, ko pa nisem na tleh, ampak v zraku! Plavam sredi možnosti. Kot je rekel šaljivec: včasih sem bil neodločen, zdaj mi pa ni več jasno, ali sem ali nisem. Moj odnos do sveta, do ljudi, do idej se najraje zadržuje v stanju potencialnosti. To ni le posledica naravne skepse, ki je del mojega značaja, ampak tudi zaprepadenosti nad dejstvom, da je drugim zmeraj vse jasno. Priznati moram, da me to nekoliko straši. Ne straši me toliko razpon izraznih možnosti človekovega odnosa do resničnosti (razpon, ki sega od zločinske krutosti do svetniške požrtvovalnosti, od sebične trmoglavosti do strpne razumnosti, od neizprosne strogosti do odpustljivosti); bolj me straši to, da se večina ljudi zadržuje na skrajnih koncih te lestvice, na enem ali na drugem, prostor v sredini pa poseljujemo samo redki sredinarji.

Razpona ekstremnih stališč ne opažam le pri znancih, prijateljih in kolegih, ampak se jasno manifestira v vsem, kar se dogaja po svetu. Zgodovina, če je zanesljiva, dokazuje, da je nihajoča dvojnost ekstremnih pozicij tako rekoč stalnica cikličnega razvoja družbe. Na eni strani Dachau, Vietnam, Bosna. Na drugi strani mati Terezija, ki je življenje posvečala Bogu in

Tiho drsenje

revežem. Na eni strani Hitler, na drugi Albert Schweitzer. To dvojnost opažam pri vseh ljudeh. Nekateri so praktični, realistični in se z okoljem spopadajo nasilno ali z manipuliranjem. Takšni ljudje po navadi niso popustljivi, potrpežljivi, pogosto so kruti. Žene jih sla po oblasti, po kontroli, po obvladovanju okolja. Drugi pa so, ravno nasprotno, mehki, idealistični, teoretični; okolje skušajo obvladovati z razmišljanjem, snovanjem, versko predanostjo. Prvi so, kot bi rekel Jung, očetovski, drugi pa materinski. Čistih tipov je malo, toda pri večini ljudi ena stran prevladuje in zaznamuje njihov značaj.

Očetova ljubezen je pogojna, otrok si jo mora zaslužiti. Mati pa svojih otrok ne ljubi zato, ker jo ubogajo, ampak zato, ker so njeni. Materinska ljubezen je sočutje, usmiljenje, očetovska pa je »pravična«, nagrada za lepo vedenje, za trud, za marljivost, predvsem pa za ubogljivost. Oče ustvarja organizacijske strukture, v katerih vlada stroga hierarhija; svojevoljnost je kaznovana z ukori ali z izključenjem. Oče si je izmislil pravila za ravnanje v sleherni situaciji, in ta pravila je treba upoštevati brez ugovora. Tako je organizirana vojska, tako so organizirane politične stranke, tako je organizirana Cerkev. In tako je organizirana družba. Živimo v očetovskem svetu.

Vendar se materinski odnos, mehki, sproščeni, svobodnejši način obvladovanja okolja vse bolj preriva v ospredje, postaja glasnejši in pogumnejši. Prebujanje materinstva prinaša s seboj tudi obnovljeno zavest o svetosti tal, na katerih živimo, ljubezen do vsega živega, dobrodelnost, skrb za naravo, za usodo planeta. Spontanost, igrivost, optimizem, navdušenje, čustvenost. In predvsem dopuščanje drugačnosti, pripravljenost na pogovor. Gotovo ima tudi oče velikokrat prav, toda prevečkrat zahteva slepo pokorščino, namesto da bi nas prepričal o pravilnosti svojega gledanja. Vse dokler preveč ljudi preveč točno ve, kaj je prav in kaj ni, kaj je treba podpreti in kaj zavrniti, bo težko in morda nemogoče ustvariti sporazum, ki je potreben za novi svet (in z novim mislim predvsem na razmere, ki bi zagotovile ohranitev tega edinega). Dokler ljudje ohranjajo svojo gotovost in svoje ekstremne pozicije, dokler po materinsko intuitivno ne zaslutijo, da je rešitev v sporazumu in v integraciji, bo svet, naš preljubi svet drsel proti prepadu.

Prepričan sem, da me prav slutnja o zlu idejne gotovosti sili k sredinarstvu, med dva ognja, med dva stola, v navidezno neodločnost, iz varnosti idejnega brloga na odprto bojišče, kjer ni ne jasnih poti ne končnih izidov in ne dokončnih zmag, ampak le večna potencialnost za vse ugodnega kompromisa. Življenje v tem odprtem prostoru pomeni, da moram ostati ves čas pozoren, saj se kar naprej dogajajo stvari, zaradi katerih moram spreminjati svoja trenutna mnenja, jih dopolnjevati, zavračati, prilagajati. V tej negotovi sredini sem si postlal in tu zdaj moram ležati.

V sredini ni razdvojenosti, tam se ekstremiti srečujejo, spajajo in nevtralizirajo. Spontanost, da, a disciplina prav tako, vendar nobena izključno ali na račun druge. Popustljivost, vsekakor, vendar ne slepa, saj potem neha biti odlika; tudi strogost, kadar brez nje ni mogoče. V sredini se srečujeta oče in

mati, pravičnost in sočutje, misel in čustvo, intelekt in nagon. Že dolgo vem, da je to pot, po kateri želim potovati naprej; že dolgo vem, da moram biti oče in mati samemu sebi, in tudi vsem drugim, in vsemu, kar je. Zato sem v vsakem trenutku, v vsaki situaciji, v vsakem kontekstu pripravljen na kompromis. To ne pomeni, da ga bom naredil, pomeni le, da sem pripravljen nanj.

Kompromis je navsezadnje podlaga diplomacije, politike, umetnosti, evolucije. Tudi vesolja. Diplomacija je umetnost sklepanja kompromisov, ki jih obe strani lahko razglasita za zmago. Politika, ki si ne prizadeva, da bi bil volk sit in koza cela (kompromis, izražen z metaforo), se izrodi v diktaturo ali anarhijo. Umetnost, ki izhaja iz idejno estetskih načel, od katerih noče odstopiti, ostane tudi v najboljšem primeru samo manifest: praznovanje rojstva, ki ga ni bilo.

Evolucija je najlepši primer, da brez kompromisa, brez ravnotežja navzočih sil ni ne smisla ne bivanja. Vsaka bilka, vsaka roža, vsaka žival, vsak človek je kompromis. Zato me ne bo nihče prisilil, da bi se izjasnil, ali sem »za« ali »proti«. Za kaj, proti čemu? Preden se lahko za kaj opredelimo, moramo vedeti, za kaj se opredelujemo. Tudi o načelih se moramo najprej sporazumeti, saj so dobra načela lahko le stvar kompromisa.

Besede, besede, besede ...

In tako, kompromisno, sem ravnal med zapleti v Društvu slovenskih pisateljev. Plavajoč v sredini, zavezan le glavnemu cilju (ohranitvi celovitosti društva) sem skušal ravnati kot oče in mati: nepopustljivo, kadar mi nasprotniki niso pustili izbire, in širokogrudno, kadar sem čutil, da jih lahko omehčam in privabim nazaj, integriram njihove želje in cilje v skupni program. Zaobšel sem celo tako agresivne trditve, kot so bile izjave neodvisnikov, da je kampanjsko širjenje polresnic o delu društva »izraz nezadovoljstva članov«, medtem ko naj bi vsaka moja obramba pred neupravičenimi obtožbami bila »nesramen napad na njihove legitimne cilje«. Pogovarjal sem se, in zmeraj vljudno, z vsemi, celo s tistimi, ki so tekmovali med sabo, kateri me bo v javnosti najbolj očrnil.

Pogovarjati se je dobro, še posebej, če veš, kaj komu zakaj govoriš. Kljub temu se mi zdi, da je pogovor kot pot do rešitve problemov precenjen in da marsikje nadomešča voljo do pravih dejanj (bojim se, da bo naslednji dve leti tako tudi v društvu). Pravzaprav govorimo (vsaj nekateri med nami) od trenutka, ko se zbudimo, pa do trenutka, ko nam besede utonejo v spancu. Povprečno število besed, ki jih izrečemo v teku povprečnega dneva, je skoraj vedno večje, kot bi moralo biti; vsaj takšen občutek imamo. Skoraj vedno se nam ob koncu dneva zazdi, da smo preveč govorili in premalo povedali. Ali da nismo povedali tistega, kar smo hoteli povedati. Ali da smo povedali nekaj, kar bi morali zamolčati. Ali da so besede drugih bile močnejše, učinkovitejše. Ob koncu dneva besede, ki smo jih izrekli (in tiste, ki smo jih vsrkali), obležijo v nas kot neprebavljena hrana in nam povzročajo neugodje.

Zakaj? Med drugim zato, ker v besedah radi vidimo sredstva za sporazumevanje, in zato, ker govorjenje prepogosto vzamemo za pogovor. Ker nismo bili vzgojeni v pogovornih spretnostih, se po verbalnih soočenjih pogosto počutimo kot divjaki, ki so prvič skušali jesti z noži in vilicami. Običajno so naše besede tiste, ki nas najhuje opikajo; besede drugih pa največkrat odletijo mimo ali pa se odbijejo in se razblinijo. Besede prepogosto naslavljamo lastnim ušesom, prepričani, da jih drugi doživljajo na podoben način kot mi. In če drugi iz vljudnosti prikimavajo, smo prepričani, da se dogaja »komunikacija«. Ozračje je polno fraz, po katerih bi sodili, da živimo v obdobju komunikativnosti. Začeli so se pogovori o rešitvi krize; ves večer smo se pogovarjali; pogovoriti se morava; ne znava se več pogovarjati; z vami se je lepo pogovarjati, ipd. Vse te fraze bi zlahka prevedli v izjave, ki so bliže resnici: začelo se je manevriranje za oblast; ves večer smo govorili drug mimo drugega; moraš si dati dopovedati, da imam prav; izgubila sva zanimanje drug za drugega; vseh ste mi, itd.

Verjetno ni večje človeške zablode, kot je splošno razširjena vera, da se z besedami da povedati vse in da se z več besedami da povedati več. Nesporazumom, ki nam grenijo življenja, od zasebnih do narodnih in mednarodnih, botrujejo skoraj vedno besede. Neodkrite, polodkrite, preveč odkrite, pregrobo, prevljudne, poldoumete, preveč ali premalo zvite, v slepo vržene, prenatanko merjene, prejasne ali premalo jasne besede. Ena od ustoličenih zmot naše verbalne kulture je vera, da so za pogovor potrebne besede oziroma da brez besed ni pogovora oziroma da so besede zmeraj pogovor. Tudi jaz sem bil dolga leta žrtev te zmote. Zdaj pa že dolgo vem, da pravi pogovor (konverzacija) ni le vrsta umetnosti, ampak tudi vrsta psihološke spretnosti, v kateri se je treba izuriti, tako kot v petju, sabljanju ali igranju na saksofon.

V letih mi je uspelo definirati štiri tipe ljudi, s katerimi se ne morem, ne znam ali ne želim pogovarjati. Vsi so blazno utrujajoči, najbolj pa me utruDI tip, ki čuti patološko nujno, da bi mi povedal, »kako je«. Da bi mi pojasnil, kaj misli, in mi s tem povedal, »kako je«. Prepoznati ga je mogoče po tem, da po vsakih petih ali desetih besedah zaskrbljeno pristavi: »Me razumeš?«, pri tem pa ga moj odgovor sploh ne zanima. Ko se tok njegovih besed vsakih nekaj trenutkov, morda minut, za hipec pretrga, dobiš občutek, da te vabi k pogovoru: daje ti možnost, da kaj pristaviš. Kakor hitro pa odpreš usta, plane in te preglasi s takšno naglico, kot da je pritisnil na plin, da te prehiti skozi zeleno luč. Kadar koli želiš vriniti besedo ali dve, dobiš občutek, da si porinil glavo pod močan curek vode. Molk, se mi zdi, je pri tej vrsti pogovora edino, s čimer lahko sodeluje človek, ki ni izrazit mazohist.

Drugi tip človeka, s katerim ni mogoč pogovor, je »prijatelj«, ki te pokliče po telefonu najraje takrat, ko si sredi nujnega dela ali pa se ti kam mudi. Zanj je pogovor kramljanje o peripetijah njegove vsakdanjosti, o tem, kaj ga je razjezilo, kaj se je zgodilo na avtobusu, v trgovini, na cesti, pa o njegovih

znancih in prijateljih, kaj je rekel ta in kaj oni, in kaj je on rekel nazaj, in kako nesramni so ljudje in kako neumen je on, da se da izkoriščati, in tako naprej, včasih pol ure, drugič uro, odvisno od tega, kdaj se spomni, kako visok je bil njegov zadnji račun za telefon. In ti? Prevljuden si, da bi odložil slušalko, premalo poguma imaš, da bi mu segel v besedo in rekel, naj zapre pipo, ker imaš pametnejše opravke, kot da nastavljaš uho neudržnemu curku brezkončnih brezveznosti. Poslušas in po tihem preklinjaš svojo čezmerno vljudnost (je ta samo strah pred tem, da bi se komu zameril?), prikimavaš in ob presledkih celo rečeš »aha«, da tvoj rabelj na drugi strani žice ne bi pomislil, da poslušas samo napol ali da sploh ne poslušas. Edina nesramnost, ki si jo upaš privoščiti, je ta, da vsakih nekaj trenutkov odmakneš slušalko od ušesa in si jo porineš v žep, ali pa jo dvigneš visoko v zrak, tako da se neumoren glas zliva v prazno.

Tretji tip človeka, ki se ne zna pogovarjati, je sentimentalni resnobnež globokoumarskih pretenzij, pri katerem imaš občutek, da je pri spovedi, ali da si pri spovedi sam, ali da sta oba pri spovedi v zatohli, s kadihom prežeti cerkvi metafizične pomenljivosti, v kateri bi vsaka šaljiva beseda (ali že misel nanjo) bila smrtni greh. To je človek, ki manj govori in več sprašuje – v upanju, da mu boš razodel odrešilno skrivnost o pomenu bivanja, ga

usmeril na »pot«, mu z eno besedo pospravil nered v duši. Njegov jezik je poln »pomenljivih« metafor in utrujajočih simbolov, tragično ujet v kolotečnice diskreditiranih idealov, intelektualno nežlahten, obešajoč se na prikrojene misli stoterih mislecev, ponarejeno pesniški, banalno vznesen, in zaradi teh svojih lastnosti tako izzivalen, da se mu ne moreš upreti drugače kot žaljivo in porogljivo.

Enako nesposoben za pravi pogovor je človek, ki se ne zna pogovarjati, če se z njim v celoti ne strinjaš. Dokler se na vse, kar pove, odzivaš pritrjevalno, mu beseda teče kot naoljena, in če ga pustiš v njegovi vzhičenosti, bo na koncu skoraj vedno dejal, da se počuti dobro in da se je s teboj nenavadno lepo pogovarjati. Težko bi takemu človeku dopovedal, da se ne pogovarja, ampak le pase svoj ego. Kakor hitro pa izraziš mnenje, ki ni čisto takšno, kot je njegovo, kakor hitro nakažeš, da bi rad dvignil kramljanje na raven diskusije, se sogovornik naježi in se užaljen umakne ali postane trmasto prepirljiv. Če je ženskega spola, ti začne očitati, da hočeš zmeraj imeti prav; da nočeš razumeti, kako čutijo drugi; da si sebičen; da ljudem ne dovoliš imeti lastnega mnenja, in še marsikaj. Kaj lahko rečeš takšnemu »sogovorniku«? Da brez nasprotujočih si mnenj, kot je rekel že Cicero, ni diskusije? Vse to bi govoril paru gluhih ušes.

Je pravi pogovor mogoč? Je, vendar le redko v gostilni, na cesti ali na pomembnem sestanku. Tam, kjer je treba kričati ali dokazovati prednosti, ali laskati ali ubogljivo pritrjevati; tam, kjer ni iskrenosti niti v vljudnosti niti v ogorčenju, so pogoji za razvoj pogovora minimalni in lahko pride samo do izmenjave informacij, opravljanja, komplimentov ali žaljivk. Pravi pogovor te strezni ali opijani, ali oboje hkrati. Pravi pogovor je miselnostvena igra na ravni virtuozne improvizacije. Zanj sta potrebna najmanj dva, enako nadarjena. Zato je pravi pogovor redek; tako redek, kot je seks, ki ni vzajemna onanija ali vzajemno posiljevanje.

Na začetku je bila prazna stran

Je pravi pogovor mogoč med pisatelji? Čas bo pokazal, ali so za vedno minili trenutki velikih debat, velikih sporov, velikih obračunov na bojnem polju literarne umetnosti. Bojim se, da že zdaj ne kaže dobro, kajti spori, kolikor jih je ali pa se porajajo, so bolj pritlehne narave, posvečeni temu, kdo naj bo zastopan na frankfurtskem knjižnem sejmu, kdo naj bo prevajan, kdo ima pravico nesti v tujino to ali ono društveno publikacijo.

Sploh pa pisatelj ni več beseda s svetniško avreolo, kot je to bila včasih, ko še ni bilo interneta in svobodnega trga blaga in idej in ko so ljudje še brali in kupovali knjige za dušo in ne zgolj zato, da bi se naučili kuhati ali vrtnariti. Dandanes je pisatelj pomembna beseda samo še v pisateljevi ožji družini ali na založniških sejah (kjer je po navadi kletvica), ali na oddelku za primerjalno književnost, kjer literarni obducenti pisatelje kastrirajo, obglavljajo, razpolavljajo, secirajo in se preživljajo s pitjem njihove krvi. Marsikdo

sploh ne ve, da so na svetu poleg poštarjev, pastirjev in prometnikov tudi pisatelji. Marsikdo, ki je slišal zanje, pa je prepričan, da so vsi že pomrli.

Marsikdo si pisatelja sploh ne more predstavljati. Je to štirinožna žival, dvonožni slovar ali človek, ki mu iz možganov kot svojevrsten tumor raste pisalni stroj? Nekateri ljudje celo mislijo, da je pisatelj nekaj, kar leži na knjižni polici in počasi nabira prah. Verjetno ni pisatelja, ki ga ne bi zazeblo pri srcu, ko mora priznati, s čim se ukvarja. Povedati, da si zdravnik, inženir, novinar ali avtomehanik je dokaj preprosto; imaš poklic, in to je to. Povedati, da si pisatelj, pa je neskončno tvegano že zato, ker se lahko zgodi, da te bodo ljudje presojali po tistem, kar si že napisal, in ne po tistem, kar še misliš napisati (po čemer se najraje presojaš sam).

Na začetku ni bila beseda, na začetku je bila prazna stran. Za pisatelja je vedno začetek: tudi na koncu knjige ima pred seboj nevidnega bika, ki ga vabi k spopadu z negotovim izidom, v areno, v kateri se njegova duša lahko osmeši, osramoti, izpridi ali ponaredi. Verjetno ni stvari, ki bi pisatelja navdajala z večjo grozo kot prazna stran – razen strani, ki ni več prazna, ampak je že pokrita z besedami. Vpričo napisane strani se zdi prazna stran celo privlačna in zapeljiva. Na začetku je vse mogoče, na koncu pa je mogoče le to, kar je že narejeno. Za pisatelja je belina prazne strani kot droga, ki se ji ne more upreti, čeprav ga navdaja z muko, ki je ni mogoče opisati. Hkrati pa si muko lahko olajša samo tako, da jo skuša opisati – na strani, ki mu jo povzroča.

Če je pisateljeva usoda nezavidljiva, pa je usoda njegove žene še hujša. Dekle, ki je sanjalo o princu na pisalnem stroju (in ga dobilo), se kot zrela, prezgodaj postarana ženska sprašuje, zakaj je bila tako naivna, da je v obetavnem mladem avtorju videla zanimivega moškega, v junakih njegovih del pa poosebitev njegovih lastnosti. Če bi šlo za mizarja, se to ne bi zgodilo; nobena ženska ne bi niti pomislila na to, da miza ali omara vsebuje lastnosti svojega izdelovalca. Dolgoletna žena dolgoletnega pisatelja je tudi edina, ki ve, kaj pomeni živeti z mojstrom besede. Res je, da mora pisatelj pisati, ampak njegova žena mora brati in sproti ocenjevati, kar piše. Njemu je dovoljeno, da podvomi vase, njej pa je prepovedano, da bi izgubila gorečo vero v njegovo izjemnost in veličino. Vsak pisatelj potrebuje vsaj enega človeka, ki brezpogojno veruje vanj, saj si drugače ne more privoščiti razkošja lastnega dvoma. Marsikateri pisatelj si omisli družico samo zato, da bi se lahko vsak dan kopal v tolažilnih besedah najprizanesljivejše ocenjevalke svojega dela.

Bili so časi, ko pisatelj ni mogel shajati brez založnika, založnik pa ne brez pisatelja. Zdaj se to razmerje spreminja v škodo obeh, predvsem pa v škodo bralcev. Ko sem kot golobrad mladenič izdal knjigo mladostnih pesmi, me je založnik počastil s kosilom, s poštenim honorarjem in s pogodbo za prevod obsežne knjige iz nemščine. Celó pred desetimi leti ni bilo nič izjemnega proslaviti založniški dogovor (ali uspeh knjige) z okusno pojedino v

prijetni domači gostilni. Imel si občutek, da je založnik tvoj prijatelj; da mu je všeč, kar pišeš; da mu je v čast in veselje, ker sme izdajati tvoje knjige.

Zdaj pa staro prijaznost vse bolj nadomešča nenavadna opreznost. Kavov iz kozarec konjaka še dobiš, v kakšne izdatnejše proslavitve sodelovanja pa se založnik ne spušča več. Zaveda se namreč, da ti bo moral prej ali slej izplačati honorar. Ti se zaveša, da bo izplačilo honorarja zmanjšalo založnikov dobiček. Tudi založnik se tega zaveda. Obema je jasno, da gre za konflikt interesov, in oba muči v zvezi s tem neprijeten občutek krivde. Popustiti pa noče (in ne more) ne eden ne drugi. Kljub temu se oba prijazno smehljata in skušata ustvariti vtis, da sta še vedno najboljša prijatelja.

Nova narava tega razmerja je že dolgo bolj razvidna na razvitem Zahodu, kjer je tiskanje knjig že od pamtiveka proizvajanje prodajnih predmetov za prenasršeno tržišče. Ne le, da so avtorjeva veščina, izpovedna tehtnost in stilna izvirnost prenehale biti merilo za presojo – založnikom so postale celo v napoto. Ključna figura v založniškem procesu je postal urednik. Ne urednik, ki bi znal prepoznati kvaliteto in ji dodati manjkajočih pet odstotkov do izjemnosti ali popolnosti, ampak urednik kot komercialni cenzor, kot tisti, ki avtorju svetuje, kako naj knjigo naredi zanimivejšo za bralca, kje naj izčrta »filozofijo«, kje naj popestri seksualne prizore, kje naj poživi in pospeši »akcijo«.

Marsikje na Zahodu je prevladalo mnenje (in kako dolgo, preden bo tako tudi pri nas?), da pisatelj, tudi če je avtor desetih uspešnih knjig, pravzaprav ne ve, kako je treba napisati knjigo; primerno in dokončno obliko ji lahko da samo urednik, ki ni napisal še nobene. Marsikje založniki že poverjajo pisanje knjig skupinam piscev oziroma »literarnim ekipam«. Računalnik izdelava formulo uspešnice (ki mora vsebovati tri ključne sestavine: oblast, seks in denar), potem pa člani ekipe napišejo vsak po eno poglavje. Doslej ni še nikomur uspelo dokazati, da so takšne knjige kaj slabše od drugih.

Skoraj povsod na Zahodu si uredniki domišljajo, da so izjemno pametni, vsaj kar zadeva komercialno plat založništva. Izkušnje kažejo, da ni tako. Dva ameriška avtorja sta uglednim ameriškim založnikom poslala tipkopise knjig, ki so deset let poprej bile velike uspešnice. Ne le, da nobeden od založnikov ni zavohal komercialne vrednosti ponujenih del, nobenemu se ni zdelo vredno, da bi avtorjema odgovoril. Toda pisatelj mora živeti v svetu, kakršen je (čeprav si želi, da bi bil drugačen, in čeprav na hipe naivno verjame, da ga s svojim pisanjem lahko spremeni). Ker se mora prehranjevati in morda vzdrževati družino, se je v razmerah tržnega založništva prisiljen do neke mere sprostiti. Marsikateri nima druge izbire, kot da se zaposli kot urednik. Šele kot urednik sprevidi, da se pisatelji dostikrat neupravičeno hudujejo nad uredniki. Tudi uredniki so brez moči pred silami povprečnosti, ki je kuga naših časov. V založništvu nihče ne propade hitreje kot idealist, ki trmasto vztraja pri tiskanju knjig, ki jih nihče noče kupiti.

Pisatelj kot razumnik prosvetljskega tipa, iniciator in reformator idej, odločilni dejavnik civilne družbe, avtor romanov in oblikovalec idej za nacionalni razvoj? Zveni utopično, zaudarja pa rahlo po devetnajstem stoletju. Mogoče je pred nami kaj drugega, času primernejšega; mogoče lahko definiramo namen in pomen pisatelja v družbi znotraj drugačnih, sodobnejših kategorij. Toda pisatelj kot kriminallec, kot lopov, kot pošiljalec anonimnih groženj, kot manipulant in razširjevalec zavestnih laži? Sredi teh dveh ekstremov, nekje v sredini, bi lahko našli plodno njivo za novo setev in žetev. Ali pa je tudi to že preveč naivno ...